

РЕАКЦІЯ ЄВРОПИ НА ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Зроблено спробу показати роль тоталітарних держав у вирішенні долі підлеглим їм народам. Проаналізовано погляди європейців на заборони царською Росією української мови. Європа дізналася про заборону української мови лише на початку ХХ століття завдяки професорові М. Драгоманову, який розповів про це на науковій конференції в Парижі. Велику роль у висвітленні цього питання відіграв часопис «Ruthenische Revue», який у 1903 році проінформував європейців про утиски української мови. Європейці засудили дії царської Росії і висловили сподівання, що ці драконівські заборони будуть відмінені.

Ключові слова: Емський указ, мова, заборона, «хохлацький говір», переслідування мов.

Богдан Сокил. РЕАКЦИЯ ЕВРОПЫ НА ЗАПРЕТ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Предпринята попытка показать роль тоталитарных государств в решении судьбы зависимых от них народов. Проанализированы взгляды европейцев на запрет царской России использовать украинский язык во всех сферах общественной жизни. Европа узнала о запрете на украинский язык только в начале ХХ в. благодаря профессору М. Драгоманову, который рассказал об этом на научной конференции в Париже. Большую роль в освещении этого вопроса сыграл журнал «Ruthenische Revue», который в 1903 г. проинформировал европейцев об ограничениях на употребление украинского языка. Европейцы осудили действия царской России и выразили надежду, что эти draconовские запреты будут отменены.

Ключевые слова: Эмский указ, язык, запрет, «хохлацкий говор», преследование языков.

Boghdan Sokil. EUROPEAN REACTION TO THE UKRAINIAN LANGUAGE PROHIBITION

At attempt was made to demonstrate the role of totalitarian states in determining the fate of the nations subjected to them. The views of Europeans upon the prohibition of the Ukrainian language by tsar Russia are analyzed. Europe discovered the prohibition of the Ukrainian language only at the beginning of the 20-th century owing to Professor M. Draghomanov who dwelt upon it at the scientific conference in Paris. The journal «Ruthenische Revue» which was the first to inform Europeans about the oppression of the Ukrainian language in 1903 played a significant role in elucidating this issue. Europeans dispraised the actions of tsar Russia and expressed hope that those harsh laws would be abolished.

Key words: Emsk Ukaz (injunction), language, prohibition, «hohlatsk dialect», language persecution.

150 років тому відбулася подія, яка кардинально вплинула на розвиток української мови. У 1863 році в Російській імперії було видано указ про обмеження функціонування української мови, який згодом доповнювався різноманітними циркулярами та постановами. Як не дивно, але в незалежній Україні ця подія залишилася зовсім не помітною. Не було проведено жодної наукової конференції у вищих навчальних чи наукових закладах. Загалом за часи російського (радянського) панування було видано більше 40 різноманітних постанов, указів, розпоряджень, які негативно позначалися на функціонуванні української мови.

Диктаторські закони, якими намагалися обмежити, а фактично заборонити існування української мови, були предметом опису багатьох вітчизняних мовознавців. Однак зовсім не дослідженою у філологічних колах була проблема реакції як української інтелігенції, так і європейських вчених та політиків. Автор статті частково порушував це питання у працях «Українські організації Наддніпрянщини і царські укази про заборону української мови», «Українська інтелігенція й укази про заборону української мови» та «Що з нами сталося, або декілька слів про мову (неполітичні роздуми філолога)», які надруковані у Віснику філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Поруч з українською інтелігенцією висловлювали свої думки на ці заборони і європейці. На жаль, обсяг статті не дозволяє зробити ґрунтовний аналіз поглядів європейських вчених, політиків, тому подаємо лише окремі з них.

Мета статті – ознайомити із реакцією європейської спільноти на заборони існування української мови в царській Росії.

Найбільше, чого боїться будь-який тоталітарний режим, чи то імперія, як царська Росія, чи монархія, як Австро-Угорщина, щоби цивілізований світ не дізнався про їхні дії, спрямовані проти інших народів, які з певних історичних причин входять до складу таких держав. Росія охоплювала велику кількість різних націй, загарбаних чи то військовими діями, як кавказькі народи, чи то хитрим цинічним перекичуванням різних договорів, укладених з іншими державами. Згадаймо Переяславську угоду, зміст якої згодом був зовсім перекинутий російським урядом, адже там ішла мова лише про спільну боротьбу з іноземними поневолювачами, а не про державне утворення. Більше того, Богдан Хмельницький підписав договір з Московським царством, де зазначалося абсолютну рівноправність обох народів. Австро-Угорщина в силу історичних процесів також об'єднала різні нації.

Доля України склалася так, що вона була поділена між цими двома тоталітарними утвореннями. І офіційна Москва, і офіційний Відень намагалися створити єдину державу з однією панівною нацією. Безперечно, урядовці цих держав розуміли, що потрібно забрати в народу мову як основний засіб націоутворення.

Доля української мови в цих державах складалася по-різному. Росіяни діяли більш відкрито й брутально: вони не придумали нічого іншого, як заборонити українську мову в усіх сферах суспільного життя. Деяко відмінною була доля української мови в Австро-Угорщині. Офіційний Відень видавав укази, які стосувалися усіх народів, що входили до складу монархії і були обов'язковими до виконання. Цих законів дотримувалися в Чехії, Німеччині, Австрії, Польщі, і вони повинні були бути чинними і для Галичини. Та на перешкоді їх виконання стала Польща, яка вважала землі Галичини своєю власністю. Поляки, всупереч офіційним законам, які діяли в Австро-Угорщині, намагалися встановити тут свої порядки – подібно до російського уряду, вони теж намагалися витіснити українську мову з офіційного життя Галичини. Таким діям поляків сприяла поведінка центрального уряду: коли поляки були прихильні до Відня, то Австрія закривала очі на їх нищення української мови, і лише у 1830-31-их роках, під час польських заворушень проти Австрії, австрійське керівництво намаглося заправити з Галичиною і підтримувало її в боротьбі за свою мову, свої національні права.

І росіяни, і поляки постаралися про те, щоби українське ім'я зникло з теренів Європи. Поляки тим, що проголосили «Niema Rusi» і намагалися представляти всюди українські землі як частину Польщі; росіяни тим, що, назвавши захоплення України під свій всеросійський дах «приверненням і возсоединенієм відірваних країв» та, поклавши пута на українське слово, проголосили світові, немовбито українського народу не було і нема, та що в дійсності існував й існує лише один російський народ від Карпат до Уралу. Є то, мовляв, народ, що уживає та хоче уживати великоруської мови, а рідну українську мову вважає за «хохлацький говір», придатний хіба для «домашнього обихода», а не для національного розвитку і культури.

Проводячи таку політику, обидві держави не хотіли, щоб вона набула широкого розголосу. Однак українці не могли миритися з цим. Поволі відомі наші земляки намагаються подати свій голос з питання такої націоненависницької політики.

Першим про таємний «Емський указ» повідомив Європу професор М. Драгоманов меморіалом на науковій конференції в Парижі. Згодом професор І. Пулюй та письменник І. Франко знайомлять Європу з українською проблемою. Видатний журналіст і публіцист на переломі XIX ст. Роман Сембратович із «завзяттям і послідовністю старається вивести українську справу на форум Європи». Саме за його ініціативою в 1903 році у Відні починає виходити друком газета «Ruthenische Revue», яка поінформувала європейських читачів про заходи російського уряду в справі обмосковщення неросійських народів імперії. [2, с. 1]

Завдяки цим старанням української інтелігенції Європа дізналася про дії російського уряду, спрямовані на знищення української мови. Європа, яка споконвіків сповідувала

загальнолюдські принципи, не могла залишитися осторонь цього питання. Завдяки анкеті, яка була оголошена в часописі «Ruthenische Revue», європейці отримали можливість висловити свій погляд на заборони української мови.

Професор університету в Римі доктор Сержі зазначав, що указ 1876 року, мов коса, калічить внутрішнє життя українського народу, руйнує всі ланки суспільного життя. Оскільки мова є виразником думок і почуттів одиниці як загалу, то боронити її – означає боронити власну душу і тим самим боронити характер національного життя. Чужа, силою накинена мова, викривляє та перекручує людську душу, наче той рух, що виходить з примусу, а не з душі і з власної волі. Українці, стверджував професор, домагаються лише того, що дала їм природа: вони, як і кожний народ, хочуть вільно вживати свою мову, й жодна влада не повинна їм перешкоджати в цьому. Доктор Сержі переконаний, що указ 1876 року є помилковим, «се сліпота тих, що правлять народами; се несправедливість, що раніше чи пізніше мусить діждатися природної полагоди» [4, с. 1].

Колишній посол державної ради і професор політичної економії та скарбових наук в університеті в Копенгагені Н. Ц. Фелерізен назвав заборону української мови та літератури варварською та шкідливою і був здивований, як така політика є можливою і що її терпить такий великий народ. На його думку, дії царської влади є нерозумними і можуть відвернути українців від росіян. Патріотичні росіяни повинні покинути так звані власні націоналістичні упередження і підтримати український народ в його змаганнях за мову [4, с. 1].

Підтримував український народ і норвезький поет Берншт'єрне Берзон. Він заперечив слова російського міністра Плеве, що в Західній Європі не переймаються русинами й тому не можна зважати на їхні скарги. Б. Берзон назвав російського міністра внутрішніх справ «найсильнішим репрезентантом російської брехні і гніту в теперішнім часі». Висловивши протест проти таких дій російського уряду, норвежець зауважив, що всі європейці, незалежно від того, до якої народності належать, уважають заходи російського уряду, якими заборонено 24-мільйонному народові його мову, «найдурнішим з усього, о чім коли-небудь в межах душевного життя говорено» [3, с. 1].

Відгукнувся на анкету газети італійський професор А. де Губернатіс, який зазначив, що не знає українського народу, але знає та любить його народну літературу. Поетичний дух пробивається крізь життя цього народу, який був би щасливий під свободним правлінням, – резюмував професор.

Одночасно він відзначив відмінність української мови від російської. На підтвердження своєї думки, навів приклад зустрічі в 1876 році з українським чоловіком із Галичини, з яким ледве порозумівся, оскільки, той розмовляв по-українськи, а професор «калічив» по-російськи.

Учений з нетерпіння чекав того часу, коли для українців, поляків, вірменів, фінляндців настане повна воля [1, с. 1].

Член шведського парламенту Адольф Гедін писав, що, на жаль, у Європі звикли до звісток про переслідування інших мов, зокрема польської від пруського уряду, але російська система духовного оглушування, морального придушування вражає і є для європейців новиною.

А. Гедін звертав увагу на плутанину в номенклатурі мов, що лежить в самовільній і безглуздій назві «малоруська», і має на меті довести, що українська мова й українська національність підпорядковані великоруській (московській) нації і походять від неї.

35 років тому, – зазначав політик, – почали дослідження, щоби історично пояснити відносини між населенням цих країв. Але ці дослідження не були підставою для того, щоб російська політика перестала нехтувати досягненнями науки, причому не лише українсько-руської, але й європейської. А. Гедін каже, що важливим є збудити опір «історичної науки та політичної совісності». Як приклад, шведський парламентар навів працю члена географічного Товариства і секретаря Центральної Комісії Казимира Делямара під назвою «Історією забутий 15 мільйонний народ», яка була надрукована в Парижі у 1869 році. Як стверджував секретар Товариства для політичної економії Йосиф Гарне, цією працею Казимир Делямар закликає професорів історії «постарати ся о інформації про різниці між українцями та росіянами, щоби в той спосіб вивести на денне світло деструктивну роллю останніх» [5, с. 5].

Однак, зауважує А. Гедін, науковці висловлювали різні погляди на проблему розвитку української мови. Так, Август Шлейхер у 1852 році в праці «Les langues de l'Europe moderne» стверджував, що мова, якою говорять русини в Галичині, Північній Угорщині та на Буковині, – це лише один різновид російської мови. Проте вже в 1861 році цей учений виправив свою помилку у знаменитій книжці «Die deutsche Sprache», де виразно каже, що українська мова – це не російський діалект, а самостійна слов'янська мова, подібна до інших слов'янських мов.

Указ 1876 року має за мету винародовлення й інтелектуальне придушення українського народу.

Винародовлювати мільйонний народ – значить наносити цивілізації непоправну шкоду. Вимушена однострійність убиває інтелектуальну незалежність, життя моральних сил, котрим традиції довгого історичного розвитку надають окремого розвитку. Багатосторонність, свободний ріст і розвиток усього того, з чого складається нація, дають їй право свідомо працювати для загального добра цивілізації, для поступу людства [5, с. 5].

Президент інтернаціонального світового бюро в Беоні, член міжнародного світового інституту в Монако, довголітній член данського парламенту Фредерік Байер зазначив, що готовий підписатися під кожним словом, яке сказав А. Гедін, і висловив надію, що українцям вдасться привернути на свою сторону європейців і незабаром цей указ від 1876 року буде відмінений [3, с. 1].

Питання мови й національності взагалі, не лише української, піднімали на третьому світовому конгресі в Римі. 16 листопада 1891 румунський посол Нік Флена подав внесення, на основі якого була прийнята резолюція, підтримана 26 членами конгресу. У резолюції зазначалося, що в державах, які утворені з різних національностей доти, поки ці національності не живуть окремо, уряди можуть зберігати внутрішній і зовнішній спокій лише тоді, коли, за прикладом Швейцарії, вони будуть зважати на етнографічний характер і розвиток цих національностей згідно із законом свободи та справедливості [2, с. 2].

Відомий англійський учений, професор університету в Кембриджі Оскар Браунінг висловив свої симпатії до справи українців у їхній боротьбі проти царських заборон і одночасно жаль з причини гніту руської мови розпорядженнями царського уряду, назвавши їх короткозорими. Оскар Браунінг погоджувався з тим, що в останні часи утворюються великі держави і великі політичні союзи, але, переконаний, що такий рух може мати успіх лише тоді, коли поруч з ним іде збереження малих політичних союзів, які повинні мати тим більшу індивідуальну силу, чим більше розширюється ціла держава. Історія свідчить не раз, що нещасливо закінчується там, де на це не зважають. До збереження індивідуальностей наймогутніше служить мова, тому теперішній рух, який поширюється всією Європою і котрий намагається утримати при житті, зміцнювати і очищати мови менших народів, треба уважати за роботу здорову і за частину того самого природного поштовху, що веде до об'єднання більших держав. Професор наголошує, що потрібно все зробити, щоби вберегти мови фламандську, уельську, фінську від загибелі. На такий самий порятунок має право й мова українська, а тому «кожний інтелігентний і політично тямущий чоловік повинен уживати всеї ваги своєї поваги, щоби виступати против так убійчих розпорядків» [5, с. 7].

Як і Оскар Браунінг, німецький поет Лон Шлейф з Берліна був також переконаний, що держава розвивається і має високу культуру лише тоді, коли складається з сильних самостійних одиниць, вільно об'єднаних між собою. Шаблон, гніт і поневолення лише послаблюють її. На це мусить звернути увагу велика російська держава, яка повинна зберегти один із своїх «найліпших, найплодовитіших і найбагатших культурних факторів». Українці, борючись за свою мову, борються за свою живу душу [5, с. 8].

Університетський професор з Катанії Маріо Рапісарді назвав указ 1876 року ударом у лице цивілізації і пояснив це звичайним деспотизмом тогочасної Росії, який є безперервним порушенням найвищих і найдорожчих людських скарбів. Важко жити народові, котрому нічого не залишилося, крім розуму, щоби боронити свої права і боротися із насильством своїх гнобителів. Що може дати слово вільної людини, писав Маріо Рапісарді, як заохотити такий народ до гідного поступу, енергійного гнівного протесту проти гніту, і висловив надію, що рано

чи пізно мусить наступити соціальний переворот, який змете всі системи, що опираються на різних привілеях, злочинах і жорстокості [4, с. 1].

Відомий французький публіцист Іве Гійо стверджував, що у Франції мовна єдність з офіційного погляду є справою вирішеною: судівництво, шкільництво, закони повинні бути написані французькою мовою. Однак ніхто не забороняє бретонцям чи баскам видавати власні часописи й книжки.

Інша справа з русинами, культура яких, на переконання Іве Гійо, є вищою від московської. А росіяни, замість того, щоб допомагати їй розвивати, навпаки, намагаються всіляко перешкоджати. Росія не показує собою цивілізований елемент, а навпаки, давить народи, котрі абсорбує.

Як колишній політик, Іве Гійо бачить майбутнє Росії в зміні її організації: заміні центральної автократії на федерацію. Центрального уряду через різнорідні народи, які населять територію, що зветься російською імперією, не повинно бути. На місці центрального уряду, що є позбавлений будь-якого контролю, повинні стати місцеві уряди. Російський уряд повинен дати волю фінляндцям, полякам, русинам й іншим народам.

Ті кайдани, якими віками спутані поневолені царизмом народи, свідчать про безсилля російського уряду і не приведуть до розширення меж і зміцнення Росії як держави. Царський деспотизм хотів би все повернути на один лад, всупереч законові еволюції народів [5, с. 8].

Усі ці відгуки засуджують намагання російського уряду придушити українську літературу і мову варварськими указами 1863 і 1876 років. Європейський культурний світ і в цій справі має тільки одну думку, яка не було прихильною до російського уряду і царату.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заборона українського слова і опінія Європи // Діло. – 31 серпня (13 вересня) 1904. – Ч. 196. – С. 1 – 2.
2. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 21 червня (7 липня) 1904. – Ч. 139. – С. 1 – 2.
3. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 22 червня (8 липня) 1904. – Ч. 140. – С. 1.
4. Опінія Європи і українське слово // Діло. – 8 (21) липня 1904. – Ч. 151. – С. 1.
5. Яворський В. Українська справа в європейськiм освітленнi / Василь Яворський. – Відень, 1905. – 28 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2014 р.